
O VODOVNIKOVEM HUMORJU

Matjaž Kmecl

49

IZVLEČEK

Avtor skuša prikazati Vodovnikov humor z vidika tistočasnega Levstikovega opredeljevanja ljudskega slovstvenega okusa; vprašanje humorja in komičnosti, njuno distinkcijo ter pojavljanje pri Vodovniku. Levstik, ki je sicer večkrat pisal o ljudskih verzifikatorjih, Vodovnika ni omenjal nikoli. Levstikove opredelitve ljudskega okusa in vloge humorja v njem pa se nenavadno dobro prilegajo tudi pohorskemu pevcu. Je pa pri Vodovniku mogoče opazovati širok razpon med samoposebno, po ljudsko robato komičnostjo ter blagim, življenjskonazorskim humorjem – torej nekaj, kar Pohorca izdatno ločuje od dolenjskih ljudskih šaljivcev v Levstikovi verziji; in je torej škoda, da je Levstik Vodovnika zanemaril, ali pa da ga celo ni poznal.

Ključne besede: ljudski pevci, Jurij Vodovnik, Fran Levstik, humor

ABSTRACT

The author presents Vodovnik's humour from the viewpoint of Levstik's definitions of popular literary taste, the issues of humour and the comic, the distinction between them, and how they show in Vodovnik's songs. Though Levstik wrote about self-taught versifiers on several occasions, he never mentioned Vodovnik. But his definitions of popular taste and the role of humour fit the "Pohorje singer" almost perfectly. What essentially differs Vodovnik from the popular jokers from Dolenjska, described by Levstik, is that his songs show a wide range from crude comic humour to a humorous philosophy of life; and we can only regret that Levstik either did not know Vodovnik or ignored him.

Key words: folk singers, Jurij Vodovnik, Fran Levstik, humour

Kako da Levstik, ki je imel vse dolenjske ljudske "pevce" od Kančnika preko Bravinca in šmarskega šolmoštra do Pikovega Jožka preštete in ogledane, nikoli ni štajerskega Vodovnika niti omenil? O "svojih" Dolenjcih je pogosto pisal, ali pa jih vsaj omenjal, o Pohorcu nič, čeprav je bil že takrat precej na široko znan in so se njegovi verzi širili daleč naokrog, tudi na Dolenjsko. Celo informacijskih virov Levstiku najbrž ni manjkalo; *Slovenski narod*, ki je od 1868 izhajal v Mariboru, je urejal njegov bližnji dolenjski rojak Anton Tomšič, ta mu je objavljal bojevite članke; stikov – vsaj posrednih, vendar tudi

neposrednih – z razboritimi štajerskimi rodoljubi mu tudi sicer ni manjkalo; v Mariboru je navsezadnje kar nekaj časa deloval njegov najbližnji občudovalec in sogovornik Josip Jurčič, ki se je enako močno zanimal za vse, kar je bilo ljudsko slovstvenega, vsaj na Dolenjskem. 1864., torej že šest let po Vodovnikovi smrti, je Levstik celo napisal obsežno zdravico za neko ženitev v Konjicah, torej v pevcvih bližnjih krajih; v njej je slavil in opeval, kar mu je sploh lahko tamkajšnjega padlo v glavo – o Vodovniku pa spet nič; kot da ni zanj nikoli slišal.

50 In vendar je bil pohorski pevec kot po meri Levstikovim zapažanjem o ljudski estetiki, zapisanih v letu Vodovnikove smrti 1858. Takrat je v “potopisu” *Popotovanje iz Litije do Čateža* na noge postavil tezo, da smo Slovenci “kmečki narod” (*kaj nam bo gospoda, ki je vsa potujčena?*) in da je treba tudi slovensko literaturo zgraditi na ustreznih temeljih. Pisati moramo takšno leposlovje, da bo streglo okusu edine mogoče, to je kmečke publike, jo na ta način opismenjevalo in kultiviralo. Ena njegovih temeljnih ugotovitev v tej zvezi je bila, da slovenski preprosti človek ničesar bolj ne ceni od šale. – *Izmed Kančnikovih pesmi še zdaj slove tiste, kar je zabavljivih in godčevskih. Narod šale ne čišla samo v navadnem pogovoru, kakor nam kažejo mnoge ribniške smešnice, ki so ravno po Ribnici najbolj znane, ampak Slovcu je dobrovoljnost vseč tudi v knjigah. – Kaže nam vse to, da bi jako ustregel, kdor bi znal resnico zavijati v prijetne šale. – Humor je po njegovem torej temelj in izhodišče, potrditev in zgled so najbolj cenjeni ljudski pevci. O Kančniku pravi: Vse ga je rado imelo, ker je bil poln šaljivosti. Pripoveduje se, kako mu je bilo enkrat primanjalo kurjave, pa da je v nedeljo po deseti maši, ko so ljudje ravno začenjali iti iz cerkve, zaorglal čisto novo poskočnico. Dobrepoljci se ustavijo in vlečejo na uho, kaj ti bo. Hitro jim zabasa (debelo grlo je imel) čudno pesem, polno smeha. Toži jim, da ga zebe še celo za pečjo, ker nima pri hiši toliko polena, da bi ga za psom vrgel. Kmalu so mu napeljali veliko skladovnico drv. – Vodovnik ima o taki naklonjenosti izrecne verze, na primer v pesmi *Jaz mam dobre prijatle tri: Sem prišel v faro Črešensko,/ Špitalsko in Frankolsko./ Tam dol mi je prav dobro šlo,/ sem živel po beraško.//// Pri njem sem biu tri cele dni,/ na miru sem počivau./ Kar moje srce poželi,/ sem vse dovolj užival.// Sem včasih pisau, včasih brau/ in tud na peč se zdevau./ Otroka zibau in varval,/ kopačem sem prepeval. – In podobno.**

Tudi tisto Levstikovo, da je *ljudstvo v šalah robato*, je po Vodovnikovi meri; v njegovi šaljivki *Od Medvedove ofarce* beremo verze, ki Levstiku, ki se je rad hudoval na preveliko kosmatost ljudskih pa tudi umetnih (na primer Knoblovih) verzov, gotovo ne bi šli čisto do srca, bi pa kot naročeno potrjevali njegove trditve: *Tam je prazna kočja bla,/ je prasica noter šla./ V šajzel kamro se zaprla,/ te negraužne gobe žrla./ Več si odpret mogla ni,/ kluka vrate zlo drži./ / Enkrat gre Medvedov brat/ taj za tisto bajto srat./Svinja začne nos vzdigvati/ in po koči ropotati./ Fant je biu od straha gluha,/ misli, d’je kak drugi duh.// Hitro drugim pravit gre,/ kaj za n’vrag v koči je./ Hitro gledat so leteli,/ kmalo*

so bli vsi veseli,/ da prasica še živi,/ da še vouki v riti ni. – O robotosti ljudske šale beremo v obliki obsojevalskega retoričnega vprašanja sočasno kot pri Levstiku tudi pri Jenku, v *Jeprškem učitelju* (1858): *Zakaj je pri našem narodu šala tako razžaljiva in neusmiljena (narodne zabavljičice so tega priča) in zakaj dobrovoljna nedolžna šala toliko bolj redka?* Torej je moralo biti prepričanje o robotosti ali celo surovosti ljudskega humorja pri zgodnji generaciji slovenskih klasičnih piscev precej splošno, kar bi se mogoče dalo pripisati nastajanju novodobne slovenske elite in njenemu vzdrževanju spodobnega, nebanalnega videza.

In končno ne gre spregledati Levstikovega omenjanja godčevstva; v njegovi “konjiški” zdravici stoji: *Godcev pa tudi ne smem pozabiti,/ ki se napanjajo, drgnejo les,/ iznad obrazov napetih srđiti/ gledajo mokro krvavih očes.// Godcev na svatbi nikdar ni zadosti,/ glas njih plesača s plesalko vrti, /kadar pa neha pihati in gosti,/ pripoveduje nam smešne stvari.* (Smešne stvari torej godci pripovedujejo v glasbeno-plesnih odmorih!)

51

Za svojega Kančnika je zapisal v *Popotovanju*, da je *skladal... časi tudi verze (tako ime jim je sam dajal), katerih pa ni pel, ampak samo govoril, zlasti pri vinu, ki ga je vrlo čislal po navadi slehernega pevca.*

Vse to do zadnjega velja tudi za Vodovnika; v monografiji Igorja Cvetka o njem beremo, da bržkone ni znal orglati, da je svojim vižam pridodajal preproste melodije in da je prenekatero pesmi kar pripovedoval.

Da je bistvo *godčevstva* humor in da je pripovedna zabavljičica in šala nekakšno dopolnilo glasbe, se da navsezadnje razbrati tudi iz najzgodnejšega znanega omenjanja te vrste ljudske kulture pri Matiji Majerju Ziljskem, v sestavku *Nekaj od Slovincov, Ljubljanski časnik* 1851: *Smešne pripovedke se imenujejo godcove in to za tega voljo, ker jih pri svatbah ali ženitvah besednik, obično kak godec pove, da je kaj za smeh. – Pripovedke je v tej zvezi torej treba razumeti kot nekaj, kar se pač pripoveduje in ne poje – in kar na koncu koncev ni poznalo nikakršnih meja; krožile so iz jezika v jezik, iz dežele v deželo. Tako v Vodovnikovi pesmi *O strupu* beremo na njegov način povedano prastaro šalo o obupanem možu, ki je hotel storiti smrt tako, da je pojedel ves lonec “strup”, pa je bil v resnici med in ga je le žena označila za strup, da bi ga tako zavarovala pred sladkosnednim soprogom. (*Ko sem strup iz lonca snedeu,/ koj sem se na pojstilo vlegu./ Strah me trese in obup,/ ker sem snedel ‘z lonca strup.*) Žena ga temeljito nadere, pred njo pobegne pod okno – v tem trenutku pa pevec doda vsej zgodbi še eno prastaro smešnico, za katero bi si upal domnevati, da se je pri nas razširila iz pridig Janeza Svetokriškega, tam se namreč bere najmanj dvakrat (kar pomeni, da je prvič dobro “vžgala” in jo je pridigar zato ponovil): po pohorsko prirejena anekdota o Sokratu in Ksantipi: *Zunaj se pred okno vsede,/ žena v hiši miseu prede./ Vlila mu je na glavo/ vsega, kar je v kahli blo.// Mož pa pravi: ‘To je sreča,/ da ni iz tega groma toča.’/ Pa je taki dež mehak,/ to je sreča tavžentkrat.**

Situacijsko je prastara šala tudi o parčku pod smreko na Pesku, spominja pa na “tercijalsko” o Ignaciji Kanaciji, ki jo nadere sam Bog; pevec namreč

zleze na Pesku vrh smreke, kjer bi rad iz gnezda pobral mladiče, da bi si jih zvečer spohal; z vrha zagleda pod seboj mlad par: *Za roke držala sta se,/ polubčke menjala sladke. // A on ji pa reče na to,/ če ga danes uslušala bo,/ če ga danes uslušala bo./ nikol jo pozabiu ne bo. // 'Saj rada postrežem, to veiš./ pozabiti mene ne smeiš!/ Če kakšen slučaj bi hoteu,/ še kdo bo za mucka skrbeu?'* // *'Ne skrbi, predraga, za to,/ nad nama prebiva Gospod./ Nad nama prebiva Gospod./ ki z voljo preživlja naš rod.'* To je bilo seveda lačnemu pevcu v krošnji preveč: *A jaz se zaderem: 'Falot,/ še jaz bi preživljau tvoj rod!/ Še jaz bi preživljau tvoj rod./ le brž se poberta od tod!'* In sta res jadrno zbežala s hriba. Humor je situacijski in obojestranski: gre na pevčev račun, ker se je ustrašil, ves sestradan, da bo moral poslej skrbeti še za njun "pridelek", in gre seveda še bolj na račun obeh mladih, ki sta menila, da je iz krošnje proti njunemu grešnemu početju zarobantil sam vrhovni Gospod.

Zdaj pa se zdi smiselno k vsemu temu dodati razlago za tisto, kar sta Levstiku v slovstvu ljudskih pevcev in pripovedovalcev oziroma godcev pomenila *šala* in *smeh*, in kar tako izrazito določa tudi Vodovnikove verze. Ponavadi se v literarni vedi za ta pojav definicijsko uporablja dvojje poimenovanj – *humor* in *komika*, pa največkrat brez natančne distinktivnosti, pomenskega ločevanja. *Komika* je od pamtiveka sposojena od starih Grkov in njihove komedije oziroma od *komai*, veselih ponočnjaških pijančkov, ki so ga ob muziki lomili po starogrških mestih; polni življenja so se zdeli najdlje od njegovega bridkega konca, tako da je njihovo početje kmalu postalo nasprotje *tragediji in tragičnemu*, pogubni in največkrat končni, smrtni utesnjenosti vsega živega. *Komika* je, preprosto rečeno, kot pojem pognala iz svojevrstne življenjske objestnosti, in si tudi pozneje v tem znamenju oblikovala svoj pomenski prostor; misel na končnost življenja ima popolnoma odrinjeno v stran, vse ji je mogoče, naj se zdi še tako bedasto, ali pa je celo še toliko boljše, kolikor bolj trapasto je. Šala brez preostanka torej. – *Humor* pa je kot pojem latinskega rodu; prvotno pomeni "vlažnost" telesa, pravilno uravnovešenost "zdravih telesnih sokov", ki zagotavljajo dobro razpoloženje in samozavest spričo "nesmiselnosti tukajšnjosti in zlih naključij, tudi človeške hudobije". Torej se zdi blagodejnejši, neobjesten in je ob komičnosti, ki je stvar izrecnega početja, prej stanje ali način življenja; zdi se stanovitejši – še posebej v primeri s ponočnjaškimi starogrškimi pijančki – in neškodljiv. Šala je komiku končni namen, humorni smeh je vgrajen v ravnanje, je svojevrstna oblika življenjske filozofije.

Če po tej pojmovni improvizaciji, ki skuša biti razločevalna, premerimo Vodovnikove verze, se iz njih najprej kaže predvsem neke vrste blagost. Saj je v njih veliko izrecne in robustne zafrkljivosti, s katero se skuša prikupiti trenutnim gostiteljem, Pohorcem na primer na račun ravninskih "Poljancev" (*Pošten Poharc: So moži tukej tudi hud./pred njim ma strah Polanec tud./ Če mož iz Kebla zavreši./ Polanc kar vsak beži.* In naprej: *Dekleta pa tak lepe so./ Polanci takih nimajo./ So čedne kakor mleko, kri,/ na poli takih ni.* In temu podobno – dvajset kitic.) Kadar se prevesi v morebitno surovost ali tiste vrste robotost,

nad kakršno sta zmajevala Levstik in Jenko, robustni vtis hitro "zrahlja" z nekakšno poljudno filozofičnostjo; ko na svoj način pove kak dogodek, ob njem na primer prijazno pomoralizira – kot o Žofki, ki se je obesila: *Blizu svetga Venčesla/ je Žofka se obesla./ Svoje dni je v Zrečah bla,/ taj se je obešat šla. // Kater so se obesli,/ so grehe seboj nesli./ Kazali njih bojo tan/ na ta strašni sodni dan.* – Ali pa mimogrede ponudi zanimiv refleks tako imenovane talionske pravice – po Mojzesovem Pentatevhu: *Či zob enmu zbiješ,/ tud žiher svoje skriješ./ Vredni niso tvoji vsi/ en tolk kot oni, k'si ga zbi.* – In še prej: *Glava gre za glavo,/ kter ma roko krvavo./ Oko pojde za oko,/ tud roka za roko.* – Vmes pa po ljudsko za hip preide v kritično komiko, satiro: *Če eden enga ubije,/ sodnik si roke umije./ Dušo s tem za dnar proda,/ če glih eno samo ma.*

53

Znano je, da so po stari normativni poetiki komedijske snovi lahko bile samo plebejske; osebam v šaljivem igrokazu se vse smeji, gospodje te osebe torej ne morejo in ne smejo biti, ker bi s tem trpela avtoriteta oblasti. Kralji so lahko bili glavne osebe v tragedijah, kjer se pogovarjajo z bogovi, ali vsaj resnobno, usodno in slovesno monologizirajo z njimi; ne morejo pa se na primer kot prešuštniki skrivati pod posteljo ali v omari, ne morejo ostati zaprti v stranišču in podobno, da bi se jim podaniki režali; oblast bi trpela, stanje bi se nevarno približalo anarhiji; kdo bo takega smešnega in neboljenega kralja še ubogal? Toda tako imenovani ljudski substandard, zabavljiska literatura "nep priznane", "podtalne" (*underground*) vrste takih pravil ni nikoli upoštevala; raje nasprotno, z velikim užitkom jih je izigravala, kdo ji je pa kaj mogel? Na ta način je "odzračevala" socialne zamere in skupinsko prepevala ali vsaj z veseljem poslušala besede, ki jih pač ni mogla zagnati svojim gosposkim "partnerjem" v obraz. Tako tudi verze o podkupljivih, prodanih sodnikih, kot pri Vodovniku.

Sicer pa Vodovnikov humor največkrat temelji na določnih zgodbah, ki jih je kot novice s komentarjem raznašal naokrog in jih po potrebi sproti tudi malce prilagajal; poslušalstvo je vedelo, za koga in za kaj gre: o zreških "šmirarjih", ki smrdijo kakor kuga, o Mejavškovih konjih, ki so z vozom vred padli v graben (*vun z grabna so jeh noseili,/ za odpušaje jih proseili./ Al kuoji so pa mrtvi bli,/ pa neiso tega sleišali*), o Pajgotu in vseh obcestnih prebivalcih pod Staro Glažuto, o umazanem Mejhecu na Klopnem vrhu in njegovi ženski (*Meihecova baba bla u špitali,/ de bi ji krei zravnali./ Pa neiso mogli ji gor prit,/ ko meila je prevelko rit*), o Oplotničanih spet od prve do zadnje hišne številke (*Perbil je Kokolina/ pobijau kakor žvina./ Kakor je Kajn Abelna/svojga brata lastniga./ Mejavšekove dekle/ so tak Megliča steple,/ de je dušo gori dau./ sam Bog ve, kam jo je djal*), kot da je ves kraj krvav in ga je treba prevzgojiti (*Lubi Oplotničani,/ če ste še kaj kristjani,/ ne delajte več tega,/ če ste otroci od Boga*) in tako podobno. V tovrstnih zafrkljivkah je bil torej hitro rad drastičen, blagi, dobrodušni humor se mu domala pri priči spremeni v že omenjeno robotost, v tiste vrste posmehljivo neusmiljenost, nad kakršno sta tožila slovenska klasika. Toda Vodovnik je potem enako naglo pogledal na reči, ki se jim je pravkar na vsa usta posmehoval, *sub specie aeternitatis*, po krščansko, kar je njegova

posebnost: *Bližniga nimaš ubiti,/ ampak k pomoči priti./ Kakor sam sebi želiš,/ žihar enmu drugmu striš.// Pustimu ves živeti,/ dokler smo na sveti./ Enkrat pride strašni dan,/ kir bo vsak pred sodbo djan.* – In takoj nato nadaljuje s šegavo idilično verzarijo o “pohorskem kmetu”, kako se ves teden muči, kako pa v nedeljo s fajfo prikadi pred cerkev: *Tam zunaj postaja, je s takiga kraja,/ da jemu za preidgo veleiko nič nei;* ali pa z nedolžno šaljivim ugibanjem, kaj bi Skomarčani, če bi kočic ne imeli: *Klošter bi si spuvali,/ noter bi šli,/ če b' žensk ne meli,/ še menihi bi bli.// Kamenkov ofer bi mouzu in mujtou,/ Videčnikov ofer bi cimre pomeitou./ Pobrejski Marko biu bi pa kuh,/ tist bi pa peku tim drugim nam kruh.// Lazenkove ofarce ble bi pa nune./ one bi pa pekle kure in kapune./ Jajce kupvale, pohale jih nam./ hlače oprale, če kateri biu bi vsran.* – Skratka: neprestano mu beseda kroži med blago, celo vzgojno humornostjo, zafrkljivo komičnostjo brez dlake na jeziku, nekajkrat tudi satiro – komičnosti dodaja npravno in socialno kritiko.

Zraven pa ostaja slejkoprej nekakšen diogenski filozof, ki ima dovolj, če je le sproti za iz rok v usta; nič mu ni treba nositi v košu, zato prenaša na ramah simboličen koš brez dna; vse ima v glavi, vse svoje pesmi, od katerih pravzaprav kar dobro živi; največje veselje mu je, če z njimi zabava ljudi in če vidi, da je njegova šala tudi njim všeč. – Zato je vsekakor velika škoda, da Levstik ni vedel nič o njem – Vodovnik je bil pač sijajen, izjemen primer ljudskega pesnika. Povrhu ga je v primerjavi z dolenjskimi pevci odlikovala še ena pomembna prednost: njegovi verzi so ostajali zapisani, vsepovsod so jih tudi poznali, za svoje Kančnike in *šmarske šolmoštre* pa Levstik celo sam večkrat zapiše, da je komaj vedel za kakšen njihov verz.

BESEDA O AVTORJU

Matjaž Kmecl, dr., upok. univ. prof., član SAZU; pisec strokovnih monografij o slovenski pripovedni prozi, literarnoteoretskih ter kulturnozgodovinskih vprašanjih; avtor dramskih in narodnokulturnih tekstov; kot politik republiški minister (sekretar) za kulturo, kasneje voljeni član predsedstva RS.

ABOUT THE AUTHOR

Matjaž Kmecl, Ph.D., is a retired university professor, a member of the Slovene Academy of Sciences and Arts, and the author of professional monographs on Slovene narrative prose, literary theory and cultural history, dramas, and books on the Slovene national culture; as a politician, Dr. Kmecl was the Republican Minister (Secretary) of Culture, and later an elected member of the Presidency of the Republic of Slovenia.